

M. TAKÁCS PÉTER

A magyar demokratikus átmenet értelmezése: A rendszerváltás politikai és politikatudományi narratívái

ABSTRACT

This study critically examines the intellectual frameworks through which Hungary's regime change has been interpreted, focusing on the epistemological foundations and methodological approaches of key scholars. By conducting a comparative analysis of their works, the research demonstrates that while these authors engage with the same historical process, their theoretical emphases and conceptual priorities diverge significantly. The first hypothesis, asserting the heterogeneity of these interpretations, is empirically validated. The second hypothesis investigates whether these discourses can be classified as integral components of Hungarian political thought. Utilizing Thomas Kuhn's paradigm theory, the study conceptualizes these interpretations as distinct yet interrelated paradigms within the overarching discourse on democratization. The findings suggest that the analyzed works collectively constitute a dynamic intellectual field in which paradigm shifts occur in response to evolving political and social contexts. This inquiry contributes to a deeper understanding of the theoretical pluralism characterizing Hungary's transition and its implications for contemporary political thought.

Keywords: democratization ■ epistemology ■ Hungarian political thought
■ intellectual history ■ paradigm shift ■ political theory ■ regime change

I. ELŐSZÓ, A DOLGOZAT MÉLYSTRUKTÚRÁJA

Szaktanulmányom témája a rendszerváltás egyfajta specializált áttekintése, amelynek lényegi mozgatórugója a politikai irodalomban és a politikatudományban kialakult, esszémben rendszerváltás kénnek nevezett jelenség, amely jelenség áttekintése során képet formálhatunk az egyes szerzők művében megjelenő és felbukkanó rendszerváltás képekről. Hogyan vélekednek s hogyan is értelmezik az egyes szerzők a rendszerváltás során lezajlott folyamatokat, eseményeket, intézményi és szervezeti változásokat? Miben különböznek egymástól a felsorolt

szerzők által létrehozott s kialakult „rendszer váltás képek”? Mik az eltérések okai? E kérdések merülhetnek fel legelsőként a téma felvetése kapcsán, amelyre reményeim szerint eme dolgozat adni fog egyfajta útmutatást a számunkra, hogy tudjuk értelmezni a szerzők által leírt, eltérő „rendszer váltás képeket”, alternatívákat, s ennek hatására immár a szerzők által megfogalmazott eltérő vélekedések kialakult gondolatritmikák egy komplex, egységes rendszereként tudjuk majd értelmezni, mint összefüggő kontextusban megjelenő, más-más paradigmákat.

II. A TÉMA FONTOSSÁGÁNAK KIHANGSÚLYOZÁSA

Napjainkban is napirenden vannak a rendszer váltás korszakában létrejött intézmények, az akkori megoldási javaslatok értékei s az értékek módosulásai is, amelyek az eltelt tizenennyolc év alatt változtak, illetve a politikai gondolkodás is, amely a rendszer váltást mint jelenséget áthatja a demokratizálódás kezdetétől. A dolgozat főként eme, rendszer változtatásról szóló, eltérő gondolatok taglalására és miértjére keresi a választ, a feldolgozásra kiválasztott szerzők művei alapján. Mivel e témakörben igen sokféle, szerteágazó írás jelent meg, ezért írásomban törekszem, hogy csak a rendszer váltást mint jelenséget, mint „rendszer váltás képet”, azaz a gondolkodásmódokat tekintsem át, hogy egy tágabb és mélyebb kontextusba ágyazva érzékelhetővé váljanak a szerzők közötti különbségek, eltérő vélemények s azok íróinak attitűdjei egyaránt.

„Ez nem véletlen: valódi demokrácia ugyanis nincsen, csak e világi, létező demokráciák vannak, amelyek ritkán hasonlítanak a demokrácia ideáljára.”^[1]

(Körösi András)

Eme idézet is mutatja, mely összetett és mely komplex kérdéskör tárgyalására teszek kísérletet. A valódi demokráciához hasonlóan a valódi „rendszer váltás kép” is csupán csalfa, vak remény? Írásomban azt teszem meg első hipotézisemnek, hogy az egyes szerzők műveiben megjelenő rendszer váltás-alternatívák – a képek – mind eltérőek egymástól, s mind egy másik paradigma alapján közelítik meg ugyanazt a kontextust.

Körösi András a rendszer váltás mozgatórugójának az értelmiség szerep-felfogását emeli ki. „Az ideológia és a szimbólumteremtő, kultúra –és közvélemény formáló társadalmi csoportot jelenti”,^[2] s ezt nevezi Körösi értelmiségnek. A második jelentős momentum a demokrácia szubsztantív felfogása, amely egyrészt összefüggésben van az értelmiség kiemelt szerepével, másrészt a rendszer váltás Körösi-féle gondolatritmikájával. Eme felfogásban a de-

[1] Körösi, 2000, 71.

[2] Körösi, 2000, 69.

mokrácia fogalmi kerete nem egy normatív, „tartalmilag” meghatározott rendszer, hanem egy olyan intézményrendszer, amelynek működése bizonyos politikai eredményt vagy konstellációt kell, hogy eredményezzen. Eme eszmerendszerben az értelmiségnek a normák és az értékek megfogalmazása a sajátossága, s ezáltal értelmezi önmagát, melynek révén a politika felett álló szerepét foglalja el. „Az értelmiség számára az igazi demokrata politikus a közjót kereső, a világtól és az emberről vallott eszméket képviselő és a politikába átültetni akaró jeles személyiség”^[3] – véli Körösi. Az értelmiség vezető szerepét csupán a demokratikus átmenetet követő első és második szabad választásokig tudta megtartani, ugyanis amíg az értelmiségieknek összefonódtak érdekeik a szocializmus állampártjával (az MSZMP-vel) szemben, addig kulcsszerepet is játszottak, ám amikor elkezdtek immár a saját útjukat járni a még gyermekded demokráciánkban, tovább már nem jelentettek elementáris erőt, s nem tudták együttesen (a szétforgácsolódás miatt) megőrizni addig fennálló vezető szerepüket a politikai átmenet éveitől. A felbomlás kapcsán kulcsszereplőből a „szereplők egyikévé”^[4] vált az értelmiség – Körösi szerint. Ez az, amit „státuszvesztésnek” nevez. Ám fordulat állt be a történetben: az értelmiségi szerepfelfogás, attitűd szembekerült a demokrácia logikájával. A politika felett álló értelmiség hirtelen közhivatalnok vagy politikus pozícióba tör, ám taszító számára a rutinszerűvé váló politikus napi feladatainak ellátása. A politika teréből való kiábrándulást követően ismét visszatérni kívánt elvesztett pozíciójába a megsebzett értelmiségi, melyre jó példát adhat számunkra az ún. „Demokratikus Charta” létrehozása, amely elhivatottságot érzett arra, hogy a demokrácia hajnalán, mint a jogállamiság pártatlan bírói, ítéletet mondhassanak. Körösi módszere feltárja, hogy a magyar politikai rendszer egyrészt emancipatorikus, másodsorban erősen normatív jellegű – amelyre már az előbbiekből, a demokrácia és értelmiség kapcsolatrendszerénél utaltunk –, majd harmadrészt konszenzusorientált rendszer, melyben az értelmiségnek kiemelt szerepe van a rendszerváltozásban, a diskurzus nyelvezetének kialakításában, valamint a kormányzattal szembeni kritikai attitűd felerősödésében. A rendszerváltás tele volt várakozásokkal az értelmiségiek részéről, ezen várakozások közül az egyik az volt, hogy a demokratikusan megválasztott kormányba és a dilettánsok helyett kerüljenek be inkább a „szakértők”,^[5] ugyanis a demokratikus kormányzást a szakértelemmel azonosították a rendszerváltás idején. A jogállam és a szakszerűség mellett foglalt helyet az értelmiség is, mint a rendszerváltás kép meghatározó kulcsfogalmai, amelyek mentén elkezdett megszerveződni egy új politika és egy ehhez tartozó új politikai rendszer is, mely magába kívánta foglalni a hatalmi ágak elválasztását, a közigazgatás decentralizálását és elválasztását a politika hadszínterétől (mely elválasztásra nem került sor). Az ellenzéki pártoknál megjelentek a független szakértők mint a rendszerváltás kulcsmomentumai,

[3] Körösi, 2000, 72.

[4] Körösi, 2000, 76.

[5] Körösi, 2000, 100.

valamint megjelentek a független értelmiségiek, akik 1994-után fokozatosan vesztették el domináns szerepüket, s így váltak főszereplőből a szereplők egyikévé a politika bájos porondján. Azonban Körösenyi érzékelteti „rendszer váltás képe” kialakításkor a figyelmet azon pontokra is, melyek ennek a kialakult plurális rendszernek az eredményei vagy vívmányai lehetnek. Azt állítja írásában, hogy Magyarországon, amikor megjelentek az új pártok a rendszerváltás idejében, fő céljuk nem a különbségeket elmosó megegyezések voltak, hanem éppen ezzel ellentétes mechanizmus életre keltése: nevezetesen a megkülönböztető jegyek, a különbségek felmutatása, ennek hatására „a pártok stratégiáit ezért nem a rövidtávú nyereség – veszteség kalkulációja, az instrumentális cselekvés, hanem a csoportsszolidaritás és az „expresszív cselekvés jellemezte”.^[6] A demokratikus rendszerváltással létrejöttek a magyar kormányzati rendszer legfőbb jellemzői: a parlamentáris kormányzati rendszer, a széles körű hatalommegosztás, az 1989-90-es reformok nyomán kialakult alkotmány, a széles körű alkotmánybírói joggyakorlat és az ehhez kapcsolódó bírói „aktivizmus”, valamint a köztársasági elnöki intézmény felállítása, mint a kormánnyal szembeni ellensúly egyik meghatározója. Az idáig tárgyalt részt joggal tekinthetem a Körösenyi-féle „rendszer váltás kép”-nek. A kritikai társadalmi-politikatudományi elméletek alapjául szolgálhat számunkra is Szabó Máté elmélete a rendszerváltás mikéntjéről s fő gondolatairól. Szabó a szocialista rendszer liberalizációját jóval előbb, már az 1968 körüli években találja meg, úgy vélekedik, hogy a kritikai gondolkodás (ellenzéki gondolkodás) „a szociológiai – közgazdasági, majd a politológiai jellegű gondolkodásmód válhatott az ellenzéki gondolkodás operációs pontjává”.^[7] Szabó az ellenzéki mozgalmakat, valamint az ellenzéki gondolkodásmód fejlődését egy komplexitásként fogja fel, mivel „egyszerre értelmezhető a globális tendenciák, a keleti blokknak azon belüli sajátos szerepe, illetve az adott országban sajátos helyi konfliktusok összefüggésrendszerében”.^[8] Az ellenzéki kulturális és politikai viták túlnyúlnak a határokon (az emigráns közösségek révén, akik külföldi tartózkodásuk alatt, a hazájukból emigrációba kényszerülteknek kiadványokat szerkesztettek, s megindult egy vita, a politikai gondolkodásban is egyaránt). Ennek, valamint a glasznoszt és a peresztrojka hatására, Szabót idézve, „ellenzéki Internacionáléről beszélhetünk, amelynek főleg angol nyelvű nemzetközi fórumai, találkozói voltak”.^[9] Ezzel arra kíván utalni Szabó, hogy Gorbacsov hatalomra kerülésével Brezsnyev után megkezdődött az enyhülés korszaka, mely korszak teret adott az egyéni útkereséseknek, s ebben a terminológiában szemlélve, ahogy maga Szabó is megjegyzi, „így az ellenzék politikai gondolkodása Magyarországon és a keleti blokk egészében egyaránt a megújuló posztkommunista politikai gondolkodás laboratóriu-

[6] Körösenyi, 2000, 119.

[7] Szabó, 2008, 9.

[8] Szabó, 2008, 11.

[9] Szabó, 2008, 13.

mává válhatott”.^[10] S hogy meddig is volt vajon Magyarországon ellenzékiiség? Szabó szerint pontosan 1988. január 1-ig. S miért pont addig? A válasz is megtalálható eme felvetett kérdésre: „amíg legális politikai szervezeteket nem hozott létre, amikor tüntetéseket szervezhetett jogi keretek között, és kalkulálható volt, hogy azokat mikor oszlatják fel, amikor már nem készültek állambiztonsági jelentések a tevékenységéről”.^[11] Hogy világosabban lássuk: az ellenzéki gondolkodás ott ér véget, ahol a szamizdat átalakul nyilvános tömegsajtóvá, könyvkiadássá, és az ellenzéki politikai értékek megjelenhetnek a tömegkommunikációban és a tömegdemokráciában – vélekedik ismét a kérdésről Szabó. Különbséget tesz a politikai gondolkodás és a politikai kultúra rendszerváltása között, míg az előbbire már hallottunk évszámot, addig a politikai kultúra rendszerváltására még nem, ám ez sem marad el, a dátum: 1989. június 16-a, amikor Nagy Imrét újratemetik. Továbbá kihangsúlyozza Szabó az ellenzéki szerepek fontosságát a Magyarországon lezajlott rendszerváltás kapcsolatában, s hozzáteszi: a rendszerváltásban, alkotmányban, politikai fejlődésben egyaránt fellelhető az aktív ellenzéki szerepfelfogás. A rendszerváltás és annak magyarországi alakulása példa nélküli a posztkommunista társadalmak történetében, úgy vélem, eme megállapítással a szerzők többsége egyetért. Nem tesz másképpen Bihari Mihály sem, az Ő számára is példa nélküli eme átalakulás, egyrészt azért, mert arra, hogy „egy szocialista társadalom nem szocialista, posztkommunista vagy antiszocialista társadalommá váljon”,^[12] erre a történelemben nem volt eddig még kósza fejezet sem, vagy idézhető útkeresés, melyet megemlíthetnénk. Továbbá nemcsak a „rendszerátalakítás” volt példátlan, maga a szocialista rendszer mint a marx-i formációelmélet, mint a kommunista rendszert igazoló tudományos elgondolás, mind a szocializmus mint társadalomszervező elv vált egyszerre életképtelenné.

Bihari ezek után további szempontrendszereket ad a „példanélküliség” elnyeréséhez. Kifejti, hogy a magyarországi rendszerváltás békésen, erőszakos megmozdulások nélkül ment végbe, amely a rendszerváltásnak mint eseménynek nagy pozitívuma. Hozzáteszi, hogy Magyarországon nem került sor az államgépezet vagy akár az állampárt szétverésére, s ebből adódik a második szempontrendszer is, amely mondhatni az előzőnek, vagyis a „nem szétverésnek” a továbbgondolása. Ugyanis a mi rendszerváltásunk kooperációs és kompromisszumorientált szereplője az, aki „békés úton, demokratikus választások után adta át a központi hatalmat a demokratikus választásokon megválasztott és többséget szerzett uralkodó pártoknak”,^[13] maga az állampárt – írja Bihari. Úgy véli, hogy a gazdasági racionalizáció, a politikai hatalom diktatórikus jellegének csökkenése, a látens érdekluralizálódás (a szocialista lobbyk megjelené-

[10] Szabó, 2008, 14.

[11] Szabó, 2008, 14.

[12] Bihari, 1990, 118.

[13] Bihari, 1990, 119.

se),^[14] melyeknek tevékenysége sajátos „bürokratikus pluralizmust teremtett meg”,^[15] az ideológia uralmának csökkenése, a fokozatosan plurálisan szerveződő ellenzéki erők szövetsége 1989-ben – ezek azok a főbb csomópontok, amelyeknek ismeretében kialakul szemünk előtt a „rendszerváltás képnek” Bihari által elképzelt és leírt menete. Bihari eme, nagyon is részletes rendszerváltás-miértek után szól néhány szót az ezt követően a váltás hajnalában megoldandó problémákról is: ezek egyrészt a „rendszerváltás aszinkronitása”, amely kiterjed a rendszerváltás különböző ütemeire, mind a politikai, mind a gazdasági és mind a kulturális-oktatáspolitikai téren egyaránt. Másodsorban a „robbanás-szerűen fenyegető nemzetiségi probléma”, amely abból eredhet, hogy a Szlovákia és Románia területein élő magyarok ellen felerősödni látszanak a sovíniszta magyarellenés nacionalitás hangjai. Ám a megoldásra váró új vagy feléledő problémák ellenére úgy látja, hogy Magyarország „a keleti despotizmusokról leválva a nyugat – európai demokráciák partvonalán kössön ki”.^[16] Hogy ez a partvonalváltás hogyan is zajlott le, az egy másik elemzés tárgyát képezhetné, én itt arra teszek kísérletet eme dolgozattal, hogy bemutassam a rendszerváltást átívelő monumentális gondolatritmikát, annak értelmi hídjait, amelyek mai napig meghatározóak a politikai térben szemlélve. Ilyen értelmi hídnak, az egyik továbbbi pillérnek is tekinthető Pokol Béla eszmeáramlata e kérdésköréről. Pokol kihangsúlyozza, hogy az államhatalmi döntésekhez a megfelelő társadalmi konszenzusra való törekvés az irányadó cél, mely célt a konszenzusorientáltság alapozhat meg. Az egyetértésre jutás választójogi szabályozással lehetséges, valamint, ha „a társadalom heterogén, az egyes rétegek, csoportok érdekei intézményesülni tudnak, és az állami döntések valamiképpen ezek összeegyeztetésének fogalatai”^[17] kell, hogy legyenek. A társadalmi érdekek becsatolásaként is értelmezhetjük az előbbi sorokat, amelyek szerint „magától értetődőséggel merült fel a választások átalakítása és az országgyűlés életre keltése”.^[18] Kulcsfogalma a reform és a demokratizálás. S felvetődik Pokolnál az, hogy a rendszerváltást követően érdemi viták hangozzanak el a plénum előtt, mely vitákban profi politikusgárda vegyen részt szakmaiságával, hozzáértésével, mind a törvények megalkotásának folyamatában, mind a közigazgatás kontrolljában egyaránt. A reform Pokol számára azt jelenti, hogy egy már működő rendszert a fokozatosság jegyében, állandó változásokkal egyfajta „ideális állapot felé közelíteni” kell. Ezt tekintem a „rendszerváltás képek” Pokol-féle elemzésének. Az efféle ideális állapot megközelítése mindig csak megközelítés lehet, elérni sohasem tudjuk, vegyük akár a mindenki számára megfelelő ideális sajtótörvényt, melyet Pokol példaként hoz fel, akárcsak Körösiényi, mikor megragadja a demokrácia ideáljának motívumát. A rendszerváltás taglalásánál fontos tényező a már

[14] Agrárlobby, ipari lobby, energetikai lobby, megyei lobbyk stb.

[15] Bihari, 1990, 121.

[16] Bihari, 1990, 130.

[17] Pokol, 1989, 297.

[18] Pokol, 1989, 307.

oly sokszor megemlíttett békés átmenet, ezt az átmenetet írja le Kéri László kettős jelleggel. Kéri a kettős jelleget abban véli felfedezni, hogy „a korábbi sérelmek több évtizedes felhalmozódása ellenére is rendkívüli mértékben beépült a politikai magatartásformák közé az a fék, amely a legforróbb konfliktusok esetén is útját állja az indulatok eskalációjának”. Valamint, hogy az ellenállásnak még számtalan olyan akcióformái léteznek, amelyek még nem volt hagyománya a magyar politikai kultúra kéklő egén. Az állampolgárok másfél év alatt, szó mi szó, rá tudtak hangolódni a rendszerváltás Kéri szerint legnagyobb vívmányára, a többpártrendszeri pluralizálódásra. S a magyar választópolgár hamar el is tudott igazodni a „többpárti politikai verseny kínálatában”^[19] – elemzi Kéri. Elméletének fő mozgatórugói: a rendszerváltás békés jellege, a többpártrendszer kialakulása s gyors elfogadása a választópolgárok részéről, valamint a radikalizmus rendszeres elutasítása. Úgy vélem, eme néhány idézetből is látható lesz a demokratizálódás Kéri-féle „rendszerváltás képe”. A következő két szerző olvasatomban ugyancsak kettős determinációt ír le s fogalmaz meg – ahogy azt az előzőekben Kéri is tette, ám más kiindulási alapokból másfajta kettősségre, s így másfajta kettős determinációra jutnak majd, mint Kéri jutott – a rendszerváltás gondolatairól. E két szerző Fricz Tamás és Schlett István. Fricz úgy véli, hogy „Magyarország a nyugatias típusú liberális fejlődés pályájára állhat rá”.^[20] Arra a liberális fejlődési pályára, amelynek, ahogy Fricznek is, alap gondolatai a következők: a szabad piacgazdaság intézménye, a parlamenti demokrácia, s hogy biztosítva legyenek az emberi és állampolgári jogok. Fricznél a kettős determináció a Kádár-korszaknak az a jellegzetessége, hogy egy enyhített diktatúrát gazdasági liberalizálással próbált feloldani. Ennek hatására, véli Fricz, „a Kádár-hatalom megoldhatatlan ellentmondásba keveredett: vagy folytatja a gazdaság, a civil szféra liberalizálását, s akkor ez előbb vagy utóbb önmaga hatalmának felszámolásához vezet – hiszen a gazdasági liberalizálódás kikényszeríti a politikai liberalizálódást”!^[21] Válaszút elé került ismételten a Kádár-korszak; vagy a liberalizációt folytatja, vagy visszaszorítja a társadalmi és gazdasági liberalizációt, amelyet csak újfent diktatúrával valósíthatna meg. Ám a Kádár-rendszer ebben a tekintetben nem akart egy második „1956-ot” felidézni, s így a liberalizáció mellett foglalt állást a hatalom. Ez a kísérlet azonban csak úgy járhat sikerrel, ha a társadalom és gazdaság szférája addig demokratizálódik s addig liberalizálódik, amíg végezetül elveszti kommunista jellegét, és kialakul a hozzá tartozó politikai liberalizmus is – többpártrendszerrel, parlamenti demokráciával, versengő pártokkal, és nem utolsósorban az állampolgári jogok védelmével. Fricz az új társadalmi rendszer két meghatározó területéként a liberalizmust és a szociáldemokrácia értékeleit emeli ki. „A modern szociáldemokrácia is lényegében elfogadja a szabad piacgazdaság működését, a parlamentáris demokrácia fontos-

[19] Kéri, 1998, 166.

[20] Fricz, 1996, 2.

[21] Fricz, 1996, 13.

ságát, az emberi és állampolgári jogok feltétlen tiszteletben tartását.”^[22] E két mozzanat együttes hatásából jön létre továbbá az individualizáció, a szabadság újrafogalmazása, az egyéni autonómia, melyek létrehozzák az újonnan megszerződő polgári demokrácia magyarországi hajnalát. Ez a hajnal a Kádár-rendszer végső bukása s a rendszerváltás eljövetele. Ebből is láthatjuk, mely nézőpontok s mely gondolatritmikák hatják át a Fricz-féle „rendszerváltás képet”. Schlett kiindulópontja írásában hasonlatos Friczhez: „A szocialista rendszer váltságának elmélyülése magával hozta a kommunista párt hatalmi monopóliumának és az egypártrendszernek az összeomlását.”^[23] A rendszerváltás Schlett általi interpretációja véleménye szerint két kettős determinációt is magában hordoz. Egyrészt a politika tematikájának kettős determinációját, amely egyszerre szűkebb s bővebb is. Szűkebb azért, mert nem minden kérdés válik politikai kérdéssé – ennek oka az lehet, hogy egyes kérdések mögött olyan társadalmi konszenzus állhat fent, amely meggátolja, hogy a politikai aktorok politikai kérdéssé deklarálják. Ám bővebb is, hiszen a politika olyan, meghatározó kérdéseket vetett fel, s váltak e kérdések ezáltal politikaivá, amelyek csak részben kapcsolódnak s kötődnek a rendszerváltás eseményeihez. Másrészt a pártok viszonyát a pártküzdelmek során. „A pártküzdelmek a jó és a rossz végső harcaként teteleződnek: itt a demokrácia, a jogállam, ott a nemzetek halálát vizionálják.”^[24] A politikai élet ezen területén Schlett kulcsszavai a kompromisszumképtelenség, a polarizáltság, valamint a bunkermentalitás. A bemutatott kétfajta kettős determináció egyrészt Fricz értelmezésében, másrészt pedig Schlett eszméáramlatában jelenik meg. Bár ugyanolyan kettős determináción nyugszik, mint ahogyan Kéri mutatja be a számunkra, ám itt véget is ér a hasonlóság a három kettős determinációs elmélet között.

III. AZ ELSŐ HIPOTÉZIS MAGYARÁZATA ÉS A MÁSODIK HIPOTÉZIS FELTEVÉSE

Olvasatom elején tettem meg első hipotézisemet, mely szerint eme bemutatott „rendszerváltás képek” eltérnek egymástól.

A bemutatott szerzők műveit, az azokban foglalt gondolatritmikákat elemezve arra jutottam, hogy az első hipotézis igaz, vagyis a szerzők, bár ugyanarról a folyamatról beszélnek, magáról a rendszerváltást alakító gondolatok áradatáról, ám mást tartanak belőle fontosnak a kiemelés során. Körösiyi kiemelten foglalkozik az értelmiség rendszerváltást kialakító eszmeiségével és bukásával egyaránt, Szabó a politikai ellenzék szerepének kihangsúlyozása tesz kísérletet művében, melyben interdiszciplináris gondolat lesz nála az ellenzéki szerepfelfogás. Bihari a „példanélküliséget”, egy sajátos magyar utat, s ehhez az úthoz

[22] Fricz, 1996, 17.

[23] Schlett, 1995, 26.

[24] Schlett, 1995, 71.

való tevőleges gondolatokat hangsúlyozza, Pokol a politikai rendszerváltoztató folyamatokat a reformmal és a modernizációval állítja párba, amelyek szükséges kiegészítői egymásnak írásában. Kéri az erőszakmentességet hangsúlyozza ki, hogy a sok baj s megvetés alatt is túrni kellett, s a rendszerváltás nem hozott el számunkra semmiféle erőszakhullámot úgy, mint a környező országokban. Fricz átviszi a hangsúlyt a Kádár-hatalom önfelszámoló tendenciája felé, amely „maga alatt vágta” azt a bizonyos fát, amelyet liberalizációnak hívunk, s ez megteremtette egy füst alatt a kommunista rendszer végét és a demokratikus rendszerátalakítás kezdetét is. Schlett a rendszerváltás viszonyrendszerében a politika tematikája, valamint a pártküzdelmek kettős determinációja mellett teszi le a voksát. Ezért az első hipotézist helyesnek és igazoltnak kell, hogy nyilvánítsam, a bemutatásra került szerzők művei igazolták, s egyben kiindulópontot adtak a második hipotézisem felvetésére is.

A második hipotézishez egy kérdés kapcsolódik. „Vajon értelmezhetőek e- a bemutatott szerzők művei, gondolataik, eszmeiségük, mint a magyar politikai gondolkodás termékei?” Úgy vélem, a kérdésre a válasz ismét az igen lehet, mert minden egyes szerző választ ad a „mi a teendő” és a „mi a probléma” kérdéseire egyaránt. Thomas Kuhn gondolatritmikája révén a szerzők által leírtakat egy-egy paradigmának nevezem el, a kontextus, amely köré felgyülemlenek a paradigmák, maga a rendszerváltásnak mint eseménynek a feltételezése, s az egyes szerzők műveiben található eltéréseket hívom én paradigmaváltásnak. Ebben a felkínált felfogásban a szerzők a már létező kontextuson belül maradvá értelmezik azt, a demokratizálódás és a rendszerváltás kontextusában, mely kontextusból nem lépnek ki, tehát a kontextuson belül mintegy egymásra is reflektálva alakítják ki sajátos eszmeiségüket, gondolatritmikájuk kiforrottságát a témakörhöz, sajátos elemzési szempontjaikat, valamint ennek kapcsán kérdésfelvetési és probléma megoldási javaslatokkal állnak elő a politikai tér-idő dimenzióban. Mely kérdés és problémafelvetés úgy jelenik meg, mint a rendszerváltás egy-egy szerteágazó és mélyreható értelmezési kerete, a kontextushoz hű ábrázolásban.

IV. KONKLÚZIÓ

Tanulmányom tárgya maga a rendszerváltást áthidaló és egyben meghatározó gondolatritmikák egymásra hatása volt. Úgy vélem, sikerült bemutatni, hogy mind az első és mind a második hipotézisem igazolást nyert, s így véget értem azon az úton, amelyet sokan kiköveztek előttem, ám még mindig ugyanezek az útkeresések a meghatározóak ma is Magyarországon. Ma is sok, a rendszerváltás pillanatában éleződő vita foglalkozik a határon túli magyarok ügyeivel, a békés jelleg kihangsúlyozásával, a demokratikus intézményrendszerek és az átmenet hatására kialakult struktúra ma is viták tárgyát képezi – ki mellette, ki ellene foglal állást, ám az én bemutatásom tárgya csupán a magyar rendszervál-

tás mint „főáram”,^[25] azt mint a politikai gondolkodás termékeként tettem vizsgálatom tárgyává. S bár felvetődhet dolgozatommal kapcsolatosan, hogy még lehetne fokozni s továbbvinni a szálakat, ám én úgy érzem, hogy az eddigiekben bemutatott írás igen részletes s egyben tömör leírása a rendszerváltás gondolatritmikájának.

„A demokrácia egy olyan, tulajdonképpen elérhetetlen – ideált jelent, amely felé állandóan haladhatunk, vagy haladnunk kellene, de sohasem érjük el.”^[26] – írja Körösenyi. S igaza is van, magam is úgy vélem, hogy sohasem érhetjük el sem a tökéletes demokráciát, sem a tökéletes sajtótörvényt, ahogyan azt Pokol fejtette ki, s ennek hatására a tökéletes rendszerváltás kép is csak álom, mert csupán rendszerváltás képek léteznek gondolatainkban, s nem egy mindenki számára elfogadottnak vélt rendszerváltás-alternatíva. A rendszerváltást is, s annak meghatározó gondolati szálait is csak kontextusban érthetjük meg igazán, s a kontextushoz hű olvasat teszi érthetővé és elkülöníthetővé az egyes szerzők műveiben foglalt állításokat, amelyek első szemre úgy tűnnek, hogy ugyanazok, kiderül róluk egyhamar, hogy nem is ugyanazok, csak ugyanannak a kontextusnak egy másik paradigmája, amelyek magukban hordozzák a paradigmaváltásokat is.

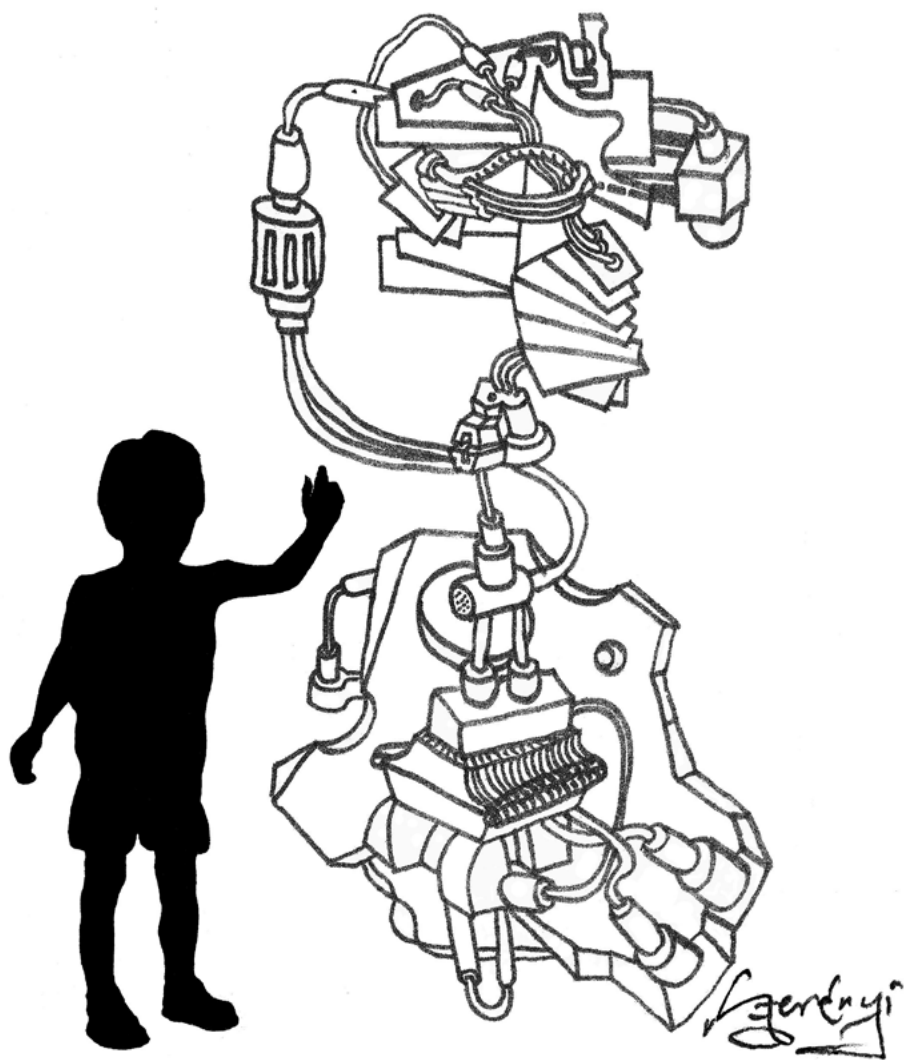
IRODALOM

- Ágh Attila (2002): Demokratizálás és európaizálás: A korai konszolidáció keservei Magyarországon. In: *Villányi úti könyvek – Politikatudományi sorozat*. Villányi úti Konferenciaközpont és Szabadegyetem Alapítvány, Budapest.
- Bihari Mihály – Szabó B. István – Kardos József – Hanák Péter – Romsics Ignác – Szerecsés Károly – Perczel György – Kukorelli István (1997): *20. századi magyar történelem*. Egyetemi tankönyv. Második, bővített kiadás. Korona Kiadó Kft., Budapest.
- Bihari Mihály (szerk.) (1993): *A többpártrendszerek kialakulása Kelet-Közép-Európában*. Kossuth Nyomda, Budapest.
- Bihari Mihály (szerk.) (1982): *Politika és politikatudomány – Tanulmányok*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Bihari Mihály (szerk.) (1989): *Politikai rendszer és demokrácia*. Második, átdolgozott kiadás. ELTE Állam- és Jogtudományi Kar, Politikatudományi Tanszékcsoport, Budapest.
- Bihari Mihály (1990): *Demokratikus út a szabadsághoz – Tanulmányok*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Böhm Antal (1999): *Politika és társadalom, 1989-1998*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.
- Csizmadia Ervin et al. (szerk.) (1995): *A magyar demokratikus ellenzék (1968-1988)*. T-Twins Kiadó, Budapest.
- Fricz Tamás (1996): *Rendszerváltásban Magyarországon (1990-1995) – Tanulmányok, esszék*. Villányi Úti Konferenciaközpont és Szabadegyetem Alapítvány, Budapest.

[25] Körösenyi András által használt kifejezés.

[26] Körösenyi, 2000, 72.

- Gombár Csaba (1989): *Borítékolt politika*. Pénzügykutató Részvénytársaság, kiadói papírkötés, Gyál: Szabadság Mgtsz – Szeged: Csapó.
- Gombár Csaba (1989): *Egy állampolgár gondolatai: politikaelméleti írások*. Kossuth Kiadó, Budapest.
- Kéri László (2000): *Hatalmi kísérletek: Kormányok, politika, média 1989 és 2000 között*. Helikon Kiadó, Budapest; Szekszárdi Nyomda, Szekszárd.
- Kéri László (1998): *Tíz év próbaidő: A magyar átmenet politikai szociológiája (1989-1998)*. Felsőoktatási tankönyv. Helikon Kiadó, Budapest.
- Körösenyi András (2000): *Értelmiség, politikai gondolkodás és kormányzat*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Körösenyi András (1989): *Liberális vagy konzervatív korszakváltás?* Magvető, Budapest; Széchenyi, Győr.
- Körösenyi András (2005): *Vezér és demokrácia: Politikaelméleti tanulmányok*. L'Harmattan, Budapest.
- Kukorelli István – Szoboszlai-Kiss Katalin (2024): *Aki a tízparancsolata szerint élt. Bibó István emlékezete*. Méry Ratio Kiadó.
- Lengyel László (1996): *A rendszerváltó elit tündöklése és bukása*. Helikon Kiadó, Budapest.
- Pokol Béla (1989): *Politikai reform és modernizáció*. Magvető, Budapest; Alföldi Nyomda, Debrecen.
- Ripp Zoltán (2006): *Rendszerváltás Magyarországon 1987-1990*. Napvilág Kiadó, Budapest.
- Schlett István (1995): *Színjáték vagy háború? A magyar politika négy évről*. Cserépfalvi Kiadó, Budapest.
- Schöpflin György (2007): Demokrácia, populizmus és politikai válság Magyarországon. In: *Politikatudományi Szemle*. 2007/1. sz.
- Stumpf István – Gázsó Tibor (szerk.) (1992): *Rendszerváltozás és ifjúság*. MTA Politikai Tudományok Intézete, Budapest.
- Szabó Ildikó (2005): Rendszerváltás és nemzeti tematika. In: *Politikatudományi Szemle*. 2005/2. sz.
- Szabó Máté (2008): A szocializmus kritikája a magyar ellenzék irányzatainak gondolkodásában (1968-1988). In: *Politikatudományi Szemle*. XVII. évf, 2008/1. sz.
- Szoboszlai-Kiss Katalin (2017): Law and Morality. In: *Jog-Állam-Politika. Jog- és politikatudományi folyóirat*. 2017/3. sz.
- Szoboszlai-Kiss Katalin (2022): Párhuzamos életrajzok: Bibó István és Szókratész. In: *Jog-Állam-Politika: Jog- és politikatudományi folyóirat. Ünnepi különszám a 70 éves Kukorelli István tiszteletére*. 2022/2. különszám.

Szerényi Gábor grafikája